

دلبستگی مکانی و ادراک کیفیت محیطی بر میزان حس رضایت در محله سنتی (نمونه موردی: محله حاجی همدان)

حسین سجاده‌زاده: استادیار شهرسازی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
عادل شریفی: دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران*
محمدعلی اسدی: کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملکان، ایران
نیدا شریفی: دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی همدان، ایران

چکیده

شهرها و در ابعاد کوچکتر محله‌ها برای ادامه حیات خویش نیازمند سکونت می‌باشند، این در حالی است که ادامه سکونت بدون داشتن حس رضایت معنا و مفهومی آنچنانی که مورد نظر باشد، ایجاد نمی‌کند. بنابراین از همان ابتدای بوجود آمدن یکجانشینی، ساکنان به دنبال برآوردن نیازهای خویش در داخل سکونتگاه بوده‌اند، که البته قابل ذکر است که با گذشت زمان ابعاد جدیدی از این نیازها شکل گرفته است، که بدون برآورد ساختن آنها نمی‌توان حس رضایت را ایجاد کرد. بنابراین تلاش‌های گسترده‌ای برای شناسایی ابعاد مختلف این نیازها توسط محققان و اندیشمندان مختلف صورت گرفته است، این در حالی است که در ابتدا محققان و اندیشمندان برای ایجاد حس رضایت تنها به عامل کیفیت محیطی توجه می‌کردند که با گذشت زمان و طی تجربیات جدیدتر به عاملی دیگر یعنی دلبستگی مکانی به عنوان عامل دوم ایجاد حس رضایت انتخاب گردید. بنابراین با انتخاب یک محله سنتی و سپس با مطالعات میدانی و مصاحبه حضوری و با توزیع ۲۵۳ پرسشنامه در داخل این محله به بررسی حس رضایت با توجه به دو عامل که بیان شد، پرداختیم و با وارد کردن اطلاعات برگرفته از پرسشنامه در داخل نرم افزار آموس مدل نهایی را تبیین کردیم، که بعد از بررسی‌های انجام شد به نتیجه رسیدیم که عاملی که در این محله سبب ایجاد حس رضایت شده ابتدا وجود دلبستگی مکانی و بعد از آن کیفیت محیطی است که می‌توان بیان کرد که، وجود دلبستگی مکانی یک عامل مهم همانند کیفیت محیطی در ایجاد حس رضایت است.

واژه‌های کلیدی: حس رضایت، کیفیت محیطی، دلبستگی مکانی، محله حاجی، همدان

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

رضایت ساکنان به عنوان تجربه لذت بردن از یک مکان خاص تعریف شده است (e.g. Canter, 1977). حال آن که در باب رضایتمندی، مطالعات مختلفی صورت گرفته است و توجه اندیشمندان مختلف در این باب، بیشتر به کیفیت محیطی بوده است. کنتر، سه جز اصلی را در ارزیابی رضایت ساکنان از محل زندگی مؤثر می‌داند: جنبه‌های فضایی (معماری، شهرسازی)، جنبه‌های انسانی (روابط اجتماعی) و جنبه‌های عملکردی (خدمات و تسهیلات) (Canter, 1997)، که هر سه جز مربوط به کیفیت محیطی است. اگرچه پژوهش‌های تجربی جدیدتر همچون پژوهش‌های بنایتو (۲۰۰۶) و آیلو و آردنه (۲۰۱۰) بعد چهارم دیگری شامل متغیرهای زمینه‌ای همچون: نحوه زندگی، جمعیت و نگهداری را به الگوی کنتر اضافه نمودند (بهزادفر، ۱۳۹۰)، ولی همچون این پژوهش‌های تنها به کیفیت محیطی اشاره دارند. بنابراین، اگرچه محققان متعددی رضایتمندی را معادلی با ارزیابی کیفیت محیطی می‌دانند، چنانچه وان پل بیان می‌کند، یک محیط مسکونی با کیفیت القا کننده احساس رفاه و رضایتمندی به ساکنان از راه خصوصیات کالبدی، اجتماعی یا نمادین است (van poll, 1997: 17) که این تعریف، نشان دهنده توجه بیش از حد محققان مختلف به کیفیت محیطی به عنوان حس رضایت سکونتگاه است. حال آنکه تحقیقاتی که در روانشناسی محیطی صورت پذیرفته است، کیفیت محیطی را تنها به عنوان یکی از جزهای رضایتمندی سکونتی مطرح می‌کند، حال که همین

تئوری دو جز دیگر (عاطفی - رفتاری) را مورد ارزیابی قرار می‌دهد (Bonaiuto, 2003). بنابراین توجه کردن به ارتقا کیفیت محیطی نمی‌تواند تنها در ایجاد حس رضایت کافی دانست، چنانچه که بافت‌های قدیمی و سنتی، اگرچه از نظر کیفیت محیطی مناسب بنظر نمی‌رسد، ولی به دلیل جز عاطفی (که اشاره به دلبستگی مکانی دارد)، ساکنان احساس رضایتمندی از سکونتگاه خود را دارا می‌باشند. بنابراین توجه به این نکته که، نه تنها، باید به ایجاد کیفیت محیطی در سکونتگاه‌ها توجه کرد، بلکه با ایجاد، نوعی دلبستگی به طرق مختلف می‌تواند در ایجاد حس رضایت در سکونتگاه‌ها بیفزایم. بنابراین در این مقاله ما به دنبال این موضوع هستیم که آیا حس رضایت تنها به کیفیت محیطی بستگی دارد یا اینکه می‌تواند عامل‌های دیگری چون دلبستگی مکانی نیز در آن تاثیرگذار باشد.

۲- روش تحقیق

نوع تحقیق، پژوهشی - کاربردی است، که در ابتدا با بررسی مقالات، کتاب‌ها و... تعاریف و ویژگی‌های حس رضایت جمع‌آوری و در مرحله بعد با استفاده از نظریات اندیشمندان مختلف مدل نهایی تحقیق تبیین گشت. روش کار این پژوهش پیمایشی و از طریق پرسشنامه با حجم نمونه ۲۵۳ نفر به جمع‌آوری اطلاعات مورد نظر پرداخته ایم. و در نهایت اطلاعات جمع‌آوری شده وارد نرم افزار آموس شده و نتایج بصورت گرافیکی از نرم افزار آموس خروجی گرفته شد.

....

۳- مبانی نظری

۳-۱ حس رضایتمندی

رضایت از محل سکونت معادل حس رضایتی است که فرد یا عضوی از یک خانواده از مسکن فعلی خود درک و یا تجربه می‌کند (بهزادفر، ۱۳۹۰). رضایتمندی سکونتی از آنجا که بخشی از حوزه ی رضایتمندی از زندگی در معنای عام است، یکی از مطالعه شده ترین موضوعات در زمینه ی محیط مسکونی محسوب می‌شود (Hokao, Ge, 2006). این مفهوم بنا به تعریف گالستر^۱ عبارت است از: شکاف قابل مشاهده بین آمال و نیازهای ساکنین و واقعیت موجودبستر سکونتی آنها (Galster, 1981: p.93) در تعریفی دیگر، رضایتمندی سکونتی معادل میزان رضایت تجربه شده ی فرد یا عضوی از یک خانواده از موقعیت سکونتی فعلی خود محسوب شده است (Mc Cray and Day, 1977).

در روانشناسی محیطی (e.g. Canter, 1977) رضایت مسکونی ساکنان به عنوان تجربه لذت بردن و یا لذت ناشی از زندگی در یک مکان خاص تعریف شده است. از نقطه نظر مفهومی، رضایت مسکونی ساکنان شامل سه جزء اصلی ساختار روانی یعنی (شناخت، عاطفه و رفتار) نگرش است (Rosenberg and Hovland, 1960). برای جز شناختی این موضوع پژوهش‌های غنی در مورد ارزیابی ساکنان از هردوجنبه خاص و عام کیفیت محیطی صورت پذیرفته است (Bonaiuto, 2003). در واقع مفهوم آنچه به بیان آن پرداخته ایم، به این موضوع اشاره دارد که، برای بررسی جز شناختی یک سکونتگاه باید

به ارزیابی شاخص‌های کیفیت محیطی آن پرداخته و تاثیر این جز را در رده بالاتر یعنی رضایت مسکونی بسنجیم. برای جزء عاطفی، ادبیات روانشناسی محیط به طور عمده به دو مورد، یعنی ویژگی های عاطفی از مکان‌ها و دلبستگی مکانی اشاره دارد. اولین مورد اشاره شده (ویژگی های عاطفی از مکان‌ها) در این مقاله صرف نظر شده است، در حالی که مورد دومی (دلبستگی مکانی)، بخش مهمی از این مطالعه به طور خاص در سطح محله است و در این مقاله توجه خاصی به آن شده است؛ در مورد جز سوم حس رضایت، یعنی رفتاری مطالعات و تحقیقات کمی شده است (Bonaiuto, 2003) و از این جز در مقاله حاضر صرف نظر می‌کنیم.

از نقطه نظر عملیاتی، رضایت مسکونی ساکنان به عنوان یک مفهوم چند بعدی (Francescato, 2002)، قابل اندازه گیری از طریق فهرست مورد با طول‌های مختلف تصور می‌شود، بنابراین محققان متعددی درصدد کشف عوامل تأثیرگذار بر ارزیابی کاربران از رضایت محیط مسکونی هستند. در این راستا متغیرهای متعدد مؤثر بر ارزیابی کاربران، مورد بررسی قرار گرفته است. متغیرهای زیبایی (Amole, 2009b; Hur et al., 2010)، وسعت و ناحیه طبیعی (Amole, 2009b; Hur et al., 2010)، تعامل اجتماعی (Amerigo & Aragones, 2009b; Mole, 2009b; Ge, Hokao, 1990)، ایمنی خدمات و تسهیلات (Amerigo & Aragones, 2009b; Ge, Hoka, 2006; Amole, 2009b)، نگهداری (Amerigo & Aragones, 1990) و آسایش محیطی (Thorsson et al, 2004; Gaitani et al, 2007) از جمله مهمترین متغیرها هستند (بهزادفر، ۱۳۹۰).

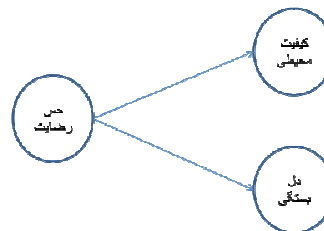
¹ Galster

۳-۲- جزء شناختی

الف: ادراک کیفیت محیطی

پیترهال در کتاب آینده شهری قرن ۲۱ بیان می‌کند که، شهرها محل زندگی کردن و احساس راحتی اند(هال، ۱۳۸۸). که این احساس راحتی بدون وجود کیفیت محیطی که در آن زندگی می‌کنند حاصل نمی‌گردد. بهبود و حفظ کیفیت مسکونی شهری از اهمیت حیاتی برخوردار است، دلیل این امر را می‌توان به اهمیت تاثیر کیفیت فضاهای شهری در کیفیت زندگی مردم دانست(رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۰:۳۵). از یک سو مطالعه سیستماتیک از کیفیت محیط به منظور اهداف سکونت‌ی نسبتاً جدید است. مطالعه اولیه به طور حاشیه‌ای به موضوع پرداخته اند(Carp et al., 1976, p240). از سوی دیگر مفهوم کیفیت محیط به وسیله طیف متنوعی از متفکران و پژوهشگران متعلق به حوزه‌های علمی گوناگون مورد توجه قرار گرفته و تعاریف متعددی از آن ارائه شده است و عوامل متعددی و متنوعی به عنوان عوامل تاثیر گذار بر کیفیت محیط شهری عنوان شده است. در واقع کیفیت محیط شهری را می‌توان این گونه تعریف کرد: " کیفیت محیط شهری: عبارت است از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی - فضایی محیط شهری که نشان دهنده میزان رضایت یا عدم رضایت شهروندان از محیط شهری باشد(بهرامی نژاد، ۱۳۸۲، ۴۴).

طبیعت چند بعدی رضایت مسکونی ساکنان می‌تواند، با ترکیب ساختارهای مختلف در داخل مدل‌های روشنگر، و با توجه به روابط احتمالی بین مجموعه گسترده‌ای از پیش‌بینی‌ها و معیارها (Bonaiuto et al., 1999) مشتق شود. بنابراین برای اندازه‌گیری ساختارها(برای اندازه‌گیری رضایت مسکونی)، نیاز به ابزارهای قابل اعتماد و معتبر که این امر توسط نویسندگان مختلف تاکید شده (e.g. Amérigo and Aragones, 1990)، بنابراین این امر منجر به یک دوره طولانی تحقیق و انباشت داده‌ها و بررسی ساختار عاملی دو ابزار روانسنجی مورد استفاده در زمینه‌های شهری شده است. ابزار به ترتیب از یک سری از مقیاس‌های اندازه‌گیری ادراک کیفیت محیط مسکونی (PREQ) و مقیاس اندازه‌گیری دلبستگی محله (NA) تشکیل شده است (برخی از نمونه‌ها در Bonaiuto and Bonnes, 2002 گزارش شده). از آنچه به مورد بحث قرار گرفت می‌توان نتیجه گرفت که، می‌توان برای اندازه‌گیری حس رضایت مسکونی دو ابزار عمده یعنی ادراک کیفیت محیطی که جز شناختی و دلبستگی مکانی جز عاطفی ادبیات روانشناسی است، برای ساخت مدل کلی حس رضایت استفاده کرد.

مدل (۱) حس رضایت، ماخذ: بنایتو و همکاران، ۲۰۰۳

جدول (۱) تعاریف کیفیت محیطی

تعریف	اندیشمندان
بیان کردند یک محیط با کیفیت بالا، حس رفاه و رضایت مندی را به جمعیتی که در آن ساکن هستند به واسطه ویژگی‌هایی که ممکن است فیزیکی، اجتماعی یا نمادین باشند، منتقل می‌کند.	لنسینگ و مارانز در سال ۱۹۶۹
کیفیت محیط یک مفهوم چند بعدی است که با مفاهیمی هم چون کیفیت زندگی، کیفیت مکان، ادراک و رضایت شهروندی و قابلیت زندگی اشتراکاتی دارد؛ به طوری که در بسیاری موارد به عنوان معانی مشابه در نظر گرفته می‌شود.	کمپ و همکاران در سال ۲۰۰۳
کیفیت محیط، عناصر مطبوع در یک مکان خاص است که به طور مثبت زندگی افراد را تحت تاثیر قرار می‌دهد.	کانتریل (۱۹۹۸)

ماخذ: نگارندگان

موارد است:- مقیاس انسانی و فشردگی بافت شهر؛- ساختار مناسب خانوایی و هویت؛- پاکیزگی و ایمنی؛- مدیریت شهری مطلوب؛- غنای بصری؛- کاربری و فعالیت‌های مختلط. وجود فضاهای همگانی و فضاهای خاص؛- سهولت حرکت پیاده و سواره (LPAC, 1993).

با بررسی اندیشه و تعیین شاخص‌ها و بررسی نسخه اولیه مقیاس ادراک کیفیت محیطی، به این نتیجه می‌رسیم که، ادراک کیفیت محیطی بر اساس سه معیار مولد (در واقع شاخص‌های تعیین شده توسط محققان و اندیشمندان زیر شاخه ای از این سه مولد می‌باشند) که منعکس کننده ارزیابی سه جنبه اصلی محله (فضایی، انسان و کاربردی) پایه گذاری شد (Bonaiuto, 2003). تجزیه و تحلیل کیفی مقدماتی یک جنبه متمایز چهارم را نشان داد، با توجه به ویژگی‌های متن (یعنی زندگی محله، سلامت / آلودگی و نگهداری / مراقبت‌های زیست محیطی)، که به طور تجربی تایید شد (Bonnes et al., 1997). بنابراین از آن به عنوان جنبه چهارم مورد استفاده شده است.

در بررسی‌هایی که از اندیشمندان مختلف شده است، هر محقق بصورتی به تدوین شاخص‌های برای تعیین و ارزیابی ادراک کیفیت محیطی در نظر گرفته اند. یکی از این تحقیقات صورت گرفته مربوط به اولین کنفرانس‌ها بیتات سازمان ملل در سال ۱۹۷۶ است، که مفهوم کیفیت محیط را با برآورده نمودن نیازهای اساسی و عدالت اجتماعی مترادف دانست. این نیازها عبارتند از غذا، مسکن، شغل، بهداشت، شرافت و امکان پیشرفت فردی و توزیع عادلانه درآمدهای توسعه (بحرینی، ۱۳۹۰: ۱۴۵-۱۴۶).

با گذشت زمان و توجه پیش از پیش به کیفیت محیطی مطالعاتی توسط گروه‌ها مختلف از جمله "کمیته مشورتی برنامه ریزی لندن (LPAC)" در مورد مسائل شهری لندن صورت گرفته است، گزارشی تحت عنوان "کیفیت‌های محیط شهری لندن" در سال ۱۹۹۳ میلادی انتشار یافت که متضمن مجموعه معیارهایی است که می‌تواند ضامن ارتقاء کیفیت شهری باشد، براساس پیشنهادات گزارش مزبور کیفیت محیط شهری درگرو فراهم بودن این

۳-۳- جز عاطفی

الف- دلبستگی به مکان

تعاریف زیادی در مورد دلبستگی مکان از سوی محققان مختلف انجام پذیرفته است، که قبل از اینکه به تعاریفی که در این زمینه صورت پذیرفته است، بپردازیم، به تعریف و بیان واژه‌های دلبستگی و مکان می‌پردازیم. در لغت نامه دهخدا در تعریف واژه دلبستگی حالت و چگونگی دلبسته. محبت و رغبت و دوستی و مودت و عشق آمده است و در تعریف لغت مکان، در لغتنامه معین به معنی محل استقرار و جایگاه اشاره شده است.

حس مکان، ادراک ذهنی مردم و احساسات کم و بیش آگاهانه آن‌ها از محیط خود است که موجب تبدیل یک فضا به مکان با خصوصیات حسی و رفتاری خاص برای افراد و وابستگی آن‌ها به این مکان می‌گردد (احمدی پور و میرزایی تبار، ۱۳۸۹: ۵۰). واژه دلبستگی به مکان به تاثیر عاطفی یک مکان اشاره دارد که افراد به لحاظ حسی و فرهنگی به آن جذب می‌شوند. تاثیر حسی، عاطفی و درونی مکان بر انسان، مرکز تفکر دلبستگی مکان است، چرا که انسان می‌تواند به یک شی، خانه، ساختمان، محله و یا یک قرارگاه طبیعی، جذب شوند (دانشپور، ۱۳۸۳). و مقصود از مکان، جای خاصی است در سطح زمین که

محدود به موقعیتی است با هویت و شناسایی شدنی که ارزشهای ویژه و معینی با خود دارد (هاگت، ۱۶:۱۳۷۳). در واقع منظور از مکان علاوه بر آنچه که قابل رویت است، به مفهومی مهمتر و بالاتر از آن اشاره دارد که ویژگی غیرمادی است و مفهومی است که در ذهن و احساسات ساکنان آن شکل می‌گیرد و سبب تعلق و دلبستگی مکانی می‌گردد. در تعریفی دیگری که توسط براون و پرکینز (۱۹۹۲) در مورد دلبستگی مکانی بیان نموده اند، در واقع دلبستگی مکانی را به عنوان پیوند مؤثر مثبت، شناختی و رفتاری که مردم در طول زمان با محیط فیزیکی و اجتماعی خود توسعه می‌دهند تعریف کرده اند (Bonaiuto, 2003).

در رابطه با عوامل مؤثر در شکل گیری دلبستگی مکانی مطالعاتی مختلفی صورت پذیرفته است به نحوی که، در مقاله ای که توسط آقای دانشپور در این زمینه به چاپ رسیده است با مطالعه آثار مختلفی چون Low در سال ۱۹۹۲؛ Altman Low در سال ۱۹۹۲؛ Oswald, Wahl در سال ۲۰۰۱؛ Marcus, Sarkissian در سال ۱۹۸۶؛ Brower در سال ۱۹۸۵؛ Green در سال ۱۹۹۹؛ Cohen, Shinar در سال ۱۹۸۵ و Fried در سال ۱۹۶۳، به ۹ عامل مؤثر در شکل گیری دلبستگی مکانی اشاره دارد.

جدول (۲) عوامل مؤثر شکل گیری دلبستگی مکانی

توضیحات	
زمینه و بستر، وجود خدمات و تسهیلات، موقعیت قرارگیری در زمینه شهری، و نحوه ارتباط با پیرامون	عوامل کالبدی
براون و ورمر به سه عامل ذیل اشاره دارند. - ویژگی‌های گروهی و فردی کاربران مکان - میزان تماس و صمیمیت افراد در مکان - میزان مشارکت در فعالیت‌های گروهی و مراسم جمعی	عوامل اجتماعی
لاو به ۶ ابزار فرهنگی در این زمینه اشاره دارد - دودمان: که فرد را با مکان در چارچوب هویت‌های تاریخی آن با خانواده وی ارتباط می‌دهد - از دست داد: که موجد و یا تقویت کننده دلبستگی به مکان است. - مالکیت - نگاه به نظام عالم وجود و فلسفه هستی: که ناشی از دیدگاه‌های مذهبی و اسطوره شناسی یک فرهنگ بوده و بر فرد	عوامل فرهنگی

و دلبستگی او با مکان مؤثر است -زیارت و آیین‌ها: که در رابطه با مکان‌هایی ست که معانی خاصی برای افراد و گروه‌ها دارند مثل اماکن مذهبی -روایت: که با توصیف‌ها و روایت پیرامون مکانی خاص در زندگی افراد در رابطه است.	
این مورد اشاره به سن، جنس، درآمد، وضعیت تاهل، تحصیلات، طبقه اجتماعی، شغل دارد	عوامل فردی
	خاطرات و تجارب
تاکید بر تسهیلات، تناسب مکان با عملکرد و زمینه، پایداری، مشخصات بصری، مدیریت، ارزش اقتصادی مکان، تجسم ساکنین از واحدهای مشابه و یافت اجتماعی مکان، ویژگی‌های شهرسازانه و معمارانه، ارتباطات اجتماعی و مشخصات زمینه ای مکان	رضایتمندی از مکان
در تقویت یک مکان برگزاری فستیوال‌ها، جشن‌ها و فعالیت‌های ورزشی تاثیر مثبتی دارد.	عوامل فعالیتی و تعاملی
مدت سکونت و آشنایی با مکان در افزایش دل بستگی مکانی تاثیر مثبتی دارد.	عامل زمان
حضور افراد در فرایند خلق مکان سبب می‌گردد تا آنها احساسی بیشتر و بهتری نسبت به آن مکان داشته باشند.	مشارکت در طراحی

ماخذ: نگارندگان براساس مقاله دانشپور

دلبستگی مکان شکل می‌گیرد و با بیان دیگر رابطه هریک نسبت به حس رضایت و تاثیر هر دو آن‌ها سنجیده می‌گردد، در واقع ممکن است در برخی موارد کیفیت محیطی آنچنان بالا نباشد، ولی ساکنان به دلیل وجود دلبستگی مکانی که دارا می‌باشند، از زندگی در محیط‌های مسکونی رضایت داشته باشند. از سوی دیگر در رابطه با دلبستگی مکانی نسبت به شهر و محله، محله یا محیط‌های مسکونی بخاطر برجستگی رابطه ای و زمانیشان، مهم ترین (و در نتیجه مورد مطالعه ترین) مکانی هستند که، مردم ممکن است در طول عمر خود به آن دلبسته شوند. مطالعات بر دلبستگی های مسکونی آن را در شرایط یک پیوند عاطفی بین مردم و جنبه های کلی از محل اقامت شان عملیاتی می‌سازد (Bonaiuto, 2003). بنابراین در سنجش دلبستگی مکانی برای سنجش حس رضایت بهتر است آنان را در سطح محیط‌های مسکونی که در واقع محل اقامت و زندگی است مورد کاوش قرار گیرد. همانطور که بیان گردید حس رضایت بر مبنای دو شاخص ادراک کیفیت محیطی که از مجموع ۴ متغیر (ویژگی‌های معماری/ برنامه

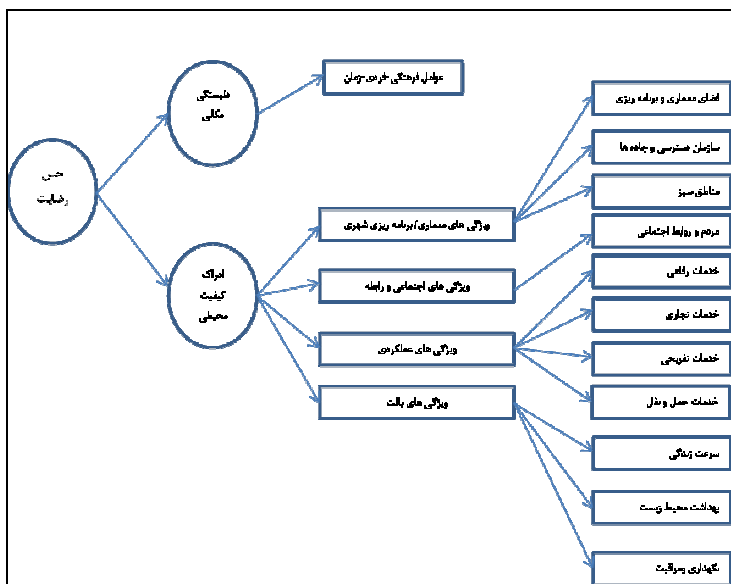
تاثیر هریک از مولفه‌های بالا سبب ایجاد حس تعلق و دلبستگی به مکان می‌گردد به نحوی که این رابطه هرچه عمیق تر باشد، بر اساس نظریه آقای شامای که در ۷ مرحله به قرار زیر طبقه بندی شده، حس رضایت بیشتر می‌گردد.

۱- بی تفاوتی نسبت به مکان، ۲- آگاهی از قرار گیری در یک مکان ۳- تعلق به مکان ۴- دلبستگی به مکان ۵- یکی شدن با اهداف مکان ۶- حضور در مکان ۷- فداکاری برای مکان (۱۹۹۱)

دلبستگی مکانی به مطالعه ادراک محیطی نیز مرتبط است؛ بطوریکه افراد دلبسته حس بالایی از امنیت را تجربه می‌کنند، حتی وقتی مکان آنها در منطقه جنگی واقع شده باشد (Billig, 2006: 2). در واقع یکی از معانی مهم در ارتقا کیفیت محیط‌های انسانی، حس تعلق و دلبستگی مکان است که این عامل سبب شکل گیری پایه‌های ارتباطی استفاده کنندگان محیطی است، نهایتاً منجر به ایجاد محیط‌های با کیفیت نیز خواهد گردید (جوانفروزنده، ۱۳۸۹). ولی براساس آنچه در مبنای نظری بیان شد، در واقع حس رضایت بر مبنای دو مولد یعنی ادراک کیفیت محیطی و

زیر شاخه‌های بیان شده مدل کلی تحقیق بر مبنای آن به شرح زیر ترسیم می‌گردد.

ریزی شهری؛ ویژگی‌های اجتماعی و رابطه؛ ویژگی‌های عملکردی؛ ویژگی‌های بافت (و دلبستگی مکانی تشکیل شده است بر مبنای همین دو،

مدل (۲) عوامل تاثیرگذار بر حس رضایت، ماخذ: اقتباس شده از مقاله بنایتو و همکاران، ۲۰۰۳

خانه شهید محراب آیت الله مدنی، مدرسه آخوند ملاعلی همدانی و امام زاده اهل ابن علی را در دل خود دارد که هرکدام نشانی از هویت و تاریخ شهر و معماری شهرهای ایرانی به شمار می‌آیند (زارعی حاجی آبادی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۳-۱۰۴). این محله اگرچه از نظر مولفه‌هایی که در کیفیت محیطی مورد بحث است، در سطح به نسبت متوسط قرار دارد ولی به دلیل حضور افراد که به مدت مدیدی ساکن این محله می‌باشند، نوعی دلبستگی مکانی در آن‌ها وجود دارد. بنابراین با انتخاب این محله خواهان آن هستیم که با بررسی مولفه‌های کیفیت محیطی و دلبستگی مکانی میزان حس رضایت و تاثیر هرکدام از آنها را مورد کنکاش قرار دهیم. این سکونتگاه براساس سرشماری ۱۳۹۰ ادارای ۷۱.۵۶۲هکتار و جمعیت بالغ

۴- معرفی محدوده و ویژگی دموگرافیکی

یکی از محله‌های سنتی و نسبتاً پابرجا و پایدار به لحاظ اجتماعی و کالبدی در بافت مرکزی شهر همدان و در کنار خیابان شهدا، محله حاجی است که دارای مرکز محله مناسب و نسبتاً سالم می‌باشد. علی‌رغم بنا شدن ساختمان‌ها و مغازه‌های جدید در این محله، هنوز شاهد این هستیم که خانه‌ها، کوچه‌ها، دکان‌ها و نشانه‌های سنتی، چهره غالب محله را شکل داده است (پیربابایی، سجادزاده، ۱۳۹۰). سکونتگاه سنتی حاجی، یکی محلات قدیمی شهر همدان است که اگرچه تغییراتی در آن حاصل شده است، ولی جز معدود بافت‌هایی است که بافت سنتی خود را حفظ نموده است و دارا بسیاری از بناهای تاریخی با ارزشی از جمله حمام، مسجد، خانه‌های تاریخی و

بر ۶۱۵۸ نفر بوده است (دفتر آمار و اطلاعات همدان، ۱۳۹۰).

نظرسنجی قرار گرفته است که ۱۶۱ نفر مرد و ۹۲ نفر زن هستند.

۵- تحلیل یافته‌ها

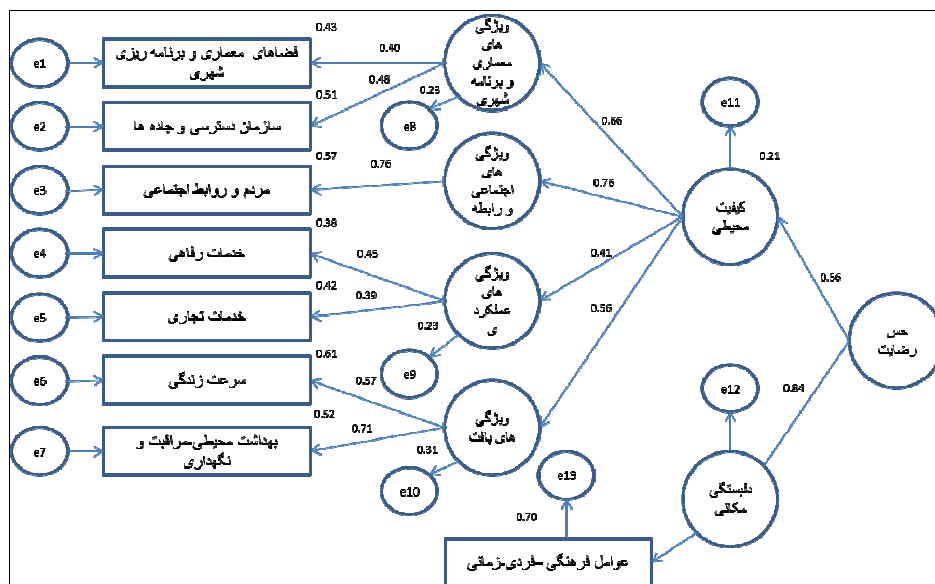
به طور کلی طبق تحقیقات بنایتو و همکاران (۲۰۰۳)، حس رضایت به دو مولفه کیفیت محیطی و دل بستگی مکانی قابل تقسیم است. از طرفی در این پژوهش، تعداد سوالات پرسشنامه ۴۳ بوده است. که از این میان ۷ سوال مربوط به مولفه دلبستگی مکانی بوده و ۳۶ سوال مربوط به مولفه کیفیت محیطی بوده است. طیف مورد استفاده شده در پرسشنامه از نوع طیف لیکرت بوده است. و در نهایت اطلاعات جمع آوری شده از پرسشنامه از طریق نرم افزار Amos مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

شکل (۱): مرکز شهر همدان و محله حاجی

ماخذ: ویکی میا ۲۰۱۵

این پژوهش از نوع قیاس استقرایی است. برای حجم نمونه مورد مطالعه در سکونتگاه سنتی ۲۵۳ نفر مورد

مدل (۳): الگوی معادله ساختاری حس رضایت از سکونتگاه سنتی (خروجی نرم افزار) ماخذ: نگارندگان

بررسی قرار دهیم. بنابراین برای ارزیابی، جدول زیر مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱-۵ برازندگی مدل: قبل از اینکه به تحلیل نمودار بالا بپردازیم ابتدا باید میزان برازندگی مدل را مورد

جدول (۴) برازندگی مدل خروجی نرم افزار آموس

برازندگی مدل	در سکونتگاه قدیمی		
از ۵ تا ۳ و هرچی ما بین ۳ تا ۲ باشد بهتر است	۳.۲	DF/CMIN	کای اسکوتر بهنجار شده
هرچه به صفر نزدیکتر باشد	۰.۲۱	RMR	ریشه میانگین مربعات باقیمانده
اگر کوچکتر از ۰.۱ باشد	۰.۹۸	RMSEA	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد

ماخذ: نگارندگان

و شهرسازی با بار عاملی ۰.۴۰ و سازمان‌های دسترسی و جاده‌ها ۰.۴۸، مولفه ی ویژگی‌های اجتماعی و رابطه به زیربخش مردم و روابط اجتماعی با بارعاملی ۰.۷۶، مولفه ویژگی‌های عملکردی به دو زیر بخش خدمات رفاهی با بارعاملی ۰.۴۵ و بخش خدمات تجاری با بارعاملی ۰.۳۹، و در آخرین مولفه ی ویژگی‌های بافت به دو زیر بخش سرعت زندگی ۰.۵۷ و زیربخش بهداشت محیطی - مراقبت و نگهداری ۰.۷۱ تقسیم شده است. در سطح بعدی رابطه کیفیت محیطی و چهار زیربخش کلی مورد ارزیابی قرار گرفت که، بارعاملی رابطه کیفیت محیطی و ویژگی‌های معماری و برنامه ریزی شهری ۰.۶۶، کیفیت محیطی و ویژگی‌های اجتماعی و رابطه ۰.۷۶، کیفیت محیطی و ویژگی‌های عملکردی ۰.۴۱، و آخرین مولفه رابطه کیفیت محیطی و ویژگی‌های بافت ۰.۵۶ است که، در این سطح بجز رابطه کیفیت محیطی و ویژگی‌های عملکردی که به نسبت پایین، بقیه رابطه‌ها متوسط و به بالا می‌باشند. در آخرین سطح مدل به رابطه بین حس رضایت و کیفیت محیطی و حس رضایت و دل‌بستگی مکانی می‌پردازیم که با توجه به خروجی مدل حاضر به جدول زیر می‌رسیم.

با توجه به جدول بالا ستون آخر همین جدول نشان دهنده این است که، مدل ارائه شده از برازندگی به نسبت مناسب برخوردار است. البته قابل ذکر است آنچه در مدل اولیه آمده با توجه به سکونتگاه و عدم وجود مولفه‌ها، مجبور به حذف دو مولفه مناطق سبز و خدمات حمل و نقل و الحاق دو مولفه بهداشت محیط زیست و نگهداری و مراقبت از مدل نهایی شده ایم. مولفه مناطق سبز به دلیل نبود آن در سطح سکونتگاه و مولفه خدمات حمل و نقل به دلیل نزدیکی به مرکز شهر همدان از مدل نهایی برای افزایش برازندگی مدل حذف گردیده است و نیز برای کاهش سوالات پرسشنامه دو مولفه یاد شده با یکدیگر الحاق شده اند.

۶- بحث

این مدل از سه سطح کلی تشکیل شده است، در سطح اول این مدل ابتدا کیفیت محیطی به چهار زیربخش کلی (ویژگی‌های معماری و برنامه ریزی شهری، ویژگی‌های اجتماعی و رابطه‌ها، ویژگی‌های عملکردی، ویژگی‌های بافت) تقسیم شده، که هر کدام از آنها به زیر بخش‌های که ادامه خواهیم گفت مجزا شده اند. در مولفه ی ویژگی‌های معماری و برنامه ریزی شهری به دو زیر بخش فضای معماری

جدول (۵) : رابطه حس رضایت با دو زیر مولفه خود

بارعاملی در سکونتگاه سنتی	
۰.۵۶	حس رضایت ↔ کیفیت محیطی
۰.۸۴	حس رضایت ↔ دلبستگی مکانی

ماخذ: نگارندگان

است، بنابراین تلاش‌های گسترده ای برای پی بردن به مولفه‌های که حس رضایت به آنها وابسته است، توسط محققان و اندیشمندان مختلف صورت گرفته است، که بیشتر این تلاش‌ها و تحقیقات تنها کیفیت محیطی را عامل حس رضایت معرفی کرده اند. در صورتی که تحقیقات جدیدی که در روانشناسی محیطی انجام گرفته است نشان دهنده ی این عامل است که، وجود حس رضایت تنها به کیفیت محیطی وابسته نیست، بلکه عامل‌های دیگر چون عوامل عاطفی که از آن به عنوان دلبستگی مکانی یاد می‌شود، را معرفی می‌کنند.

در پژوهش حاضر برای بررسی اهمیت دو شاخص کیفیت محیطی و دل بستگی مکانی، یک محله سنتی مورد ارزیابی قرار گرفت. که طبق نتایج حاصله از پژوهش، شاخص دل بستگی مکانی عامل مهم و تاثیر گذاری در ایجاد حس رضایت در محلات سنتی است. بدین گونه که با وجود پایین بودن برخی از متغیرهای کیفیت محیطی؛ ولی به دلیل وجود نوعی دل بستگی مکانی در محله مورد نظر، حس رضایت در حد مناسب قرار دارد. بنابراین می‌توان با در نظر گرفتن این موضوع که می‌توان با ارتقا حس دل بستگی مکانی موجبات حس رضایت ایجاد نمود، راهکارهایی در این زمینه در نظر گرفته و اجرائی نمائیم.

راهبرد: افزایش و ایجاد عناصر خاطره انگیز

با توجه به جدول بالا و همچنین با توجه به چارچوب نظری تحقیق حس رضایت از دو مولفه کیفیت محیطی، دلبستگی مکانی تشکیل شده است، بنابراین رابطه بین حس رضایت و کیفیت محیطی با بارعاملی ۰.۵۶، حس رضایت و دلبستگی مکانی ۰.۸۴ می‌باشد و از طرفی دیگر میزان حس رضایت در این سکونتگاه ۰.۷۳ در سطح معنی داری ۰.۰۵ است، که در زمینه ارزیابی حس رضایت سوالات زیر مورد پرسش واقع قرار گرفت . - مکان مطلوبی برای زندگی است، - این مکان را نسبت به سایر مکان‌های دیگر ترجیح می‌دهم .، - این مکان را به دیگران پیشنهاد می‌دهم. (بهزادفر، ۱۳۹۰).

از آنچه مورد بحث قرار گرفت می‌توان نتیجه گرفت که، میزان حس رضایت در این محله در سطح بالای قرار دارد که، با توجه به اینکه از یک سو میزان حس دلبستگی مکانی بالاتر از کیفیت محیطی است، از سوی دیگر میزان حس رضایت از کیفیت محیطی بیشتر است، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که، یکی از دلایل بالا بودن حس رضایت، به دلیل بالا بودن حس دلبستگی مکانی باشد، بنابراین می‌توان گفت یکی از دلایل، بالا بودن حس رضایت در سکونتگاه‌های سنتی به دلیل بالا بودن دلبستگی مکانی است.

۷- نتیجه گیری

داشتن حس رضایت در هر شهر و محله یکی از نیازهای ضروری برای ادامه زندگی در این مناطق

سیاست: احداث مکان‌های پاتوق
راهبرد: از طریق افزایش مشارکت
سیاست: مشارکت در طرح و اجرا

معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر
اسلامی تبریز

پیترهال و اولر یخ فایفر (۱۳۸۸)، "آینده شهری قرن

۲۱: برنامه جهانی برای شهرهای قرن بیست

ویکم" مترجمان اسماعیل صا دق، ناهید صفایی،

نشر تهران، جامعه مهندسان مشاور ایران، چاپ

اول

پیر بابایی، محمد تقی و سجاد زاده، حسن (۱۳۹۰)، "

تعلق جمعی به مکان، تحقق سکونت اجتماعی در

محل سنتی "باغ نظر، شماره شانزدهم، سال

هشتم، صص ۲۸-۱۷

توتونچی، بهرام (معاون گردشگری میراث فرهنگی،

صنایع دستی و گردشگری همدان) (۱۳۹۲)، "تنها

۳ محل همدان حالت قدیمی خود را ازدست

نداده اند"، گروه استانها، حوزه همدان-

خبرگزاری فارس ۰۲-۰۶-۱۳۹۲

جوان فروزنده، علی و طلبی، قاسم (۱۳۸۹)، "مفهوم

حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل دهنده

آن" هویت شهر، شماره هشتم، سال پنجم،

صص ۳۷-۲۷

رفیعیان؛ مجتبی؛ عظیمی، مریم؛ مقدم، حامد (۱۳۹۰)، "

ارزیابی کیفیت مناطق شهری در برخورداری از

فضاهای عمومی با استفاده از نمودار وزنی

ورونی (نمونه موردی: شهر قدیم لار)، فصلنامه

جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۶

منابع

اسماعیلی محسن و حمیدرضا ابراهیم خانی، شرح
جامع مباحث عمومی شهرسازی ایران؛ تهران:

انتشارات ارشد، ۱۳۸۹-فصل ۴

احمدی پور، زهرا؛ میرزایی تبار، میثم (۱۳۸۹)، " نقش

احساس مکانی در سازماندهی سیاسی فضا"،

فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲

بحرینی، سیدحسین (۱۳۹۰) "فرایند طراحی

شهری" تهران، دانشگاه تهران، موسسه انتشارات،

چاپ هفتم

بهرامی نژاد، دهقان، (۱۳۸۲) شناخت و ارزیابی

کیفیت محیط شهری در بافت میانی شهرها مطالعه

موردی بافت میانی شهر شیراز، پایان نامه

کارشناسی ارشد رشته شهرسازی، دانشگاه شیراز.

بهزادفر، مصطفی و قاضی زاده، سیده ندا (۱۳۹۰)، "

حس رضایت از فضای باز مسکونی نمونه مورد

مطالعه: مجتمع‌های مسکونی شهر تهران" نشریه

هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی شماره ۴۵،

صص ۱۵-۲۴

پارسی، فرامرز؛ منصور، کاوه و بدری، نگار (۱۳۹۰)،

"بررسی نظام اجتماعی در ساختار شهرهای ایران

و تبیین جایگاه محلات به مثابه نظام اجتماعی

شکل دهنده به شهر قاجاری" اولین همایش ملی

- Aragones, J.I., Francescato, G., Gärling, T. (Eds.), Residential Environments. Choice Satisfaction and Behavior. Bergin & Garvey, Westport, CT, pp. 101-133
- Bonnes, M., Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Ercolani, A.P., 1997. A transactional perspective on residential satisfaction. In: Despres, C., Piché, D. (Eds.), Housing Surveys. Advances in Theory and Methods. Crad, Que., Canada, pp. 99-135
- Carp, Frances. Zawadski, Rick. Shokrkon, Hossein. Dimension of Urban Environmental Quality- Environment and Behavior- Vol 8 No 2-1976
- Canter, D., 1977. The Psychology of Place. Architectural Press, London.
- C. Galster, George., W. Hesser, Garry., Residential satisfaction: Compositional and contextual correlates, J. Environment and Behavior, 13(6), 735-758, 1981
- Francescato, G., 2002. Residential satisfaction research: the case for and against. In: Aragones, J.I., Francescato, G., Gärling, T. (Eds.), Residential Environments. Choice Satisfaction and Behavior. Bergin & Garvey, Westport, CT, pp. 15-34.
- Ge, Jian., Hoka, Kazunori., Research on residential Lifestyles in Japanese Cities from the viewpoints of residential preference, residential choice and residential satisfaction, J. Landscape and Urban planning, 78, pp 165-178, 2006
- LPAC (London Planning Advisory Committee), "London's Urban Environmental Quality", Tibbalds Colbourne Karski Williams Monro, Romford, 1993
- Marino Bonaiuto □, Ferdinando Fornara, Mirilia Bonnes (2003), "Indexes of perceived residential environment quality and neighbourhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome", Landscape and Urban Planning 65 (2003) 41-52
- Mc Cray, J.W. and Day, S.S., Housing Values, Aspiration and Satisfaction as Indicators of Housing needs, Home Economics, 5(4), pp. 244-254, 1977
- Rosenberg, M.J., Hovland, C.I., 1960. Cognitive, affective and behavioural رهنمایی، محمد تقی؛، فرهودی، رحمت اله؛ قالیباف، محمد باقر وهادی پور، خاتون (۱۳۸۶)، "سیر تحول ساختاری و عملکردی محله در شهرهای ایران"، جغرافیا (نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران) دوره جدید، سال پنجم، شماره ۱۳، ۱۲
- زارعی حاجی آبادی، فاطمه؛ پشمکیان، نیلا؛ شهابی، صفورا (۱۳۹۲)، "سنجش میزان رضایتمندی ساکنان بافت‌های تاریخی؛ نمونه موردی بافت تاریخی محله حاجی همدان، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۲۲
- دانشپور، سید عبدالهادی، سپهری مقدم، منصور و چرخچیان، مریم (۱۳۸۸) "تبیین مدل "دلبستگی به مکان" و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن" نشریه هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی - شماره ۳۸-۳۷-۳۷-۴۸
- هاگت، پیتر (۱۳۷۳)، جغرافیای ترکیبی نو، مترجم شاپور گودرزی نژاد، تهران، انتشارات سمت.
- Amérigo, M., Aragones, J.I., 1990. Residential satisfaction in council housing. J. Environ. Psychol. 10, 313-325
- Billig, M. (2006) Is my home my castle? Place attachment, risk perception, and religious faith. Environment and Behavior, 38, 248-265
- Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Bonnes, M., Ercolani, A.P., 1999. Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. J. Environ. Psychol. 19, 331-352
- Bonaiuto, M., Bonnes, M., 2002. Residential satisfaction in the urban environment within the ESCO-MAB Rome Project. In:

- components of attitudes. In: C.I. Hovland, M.J.Rosenberg (Eds.), Attitude, Organization and Change. Yale University Press, New Haven, CT, pp. 1-14.
- Shamai Shmuel,(1991), .Sense of Place: An Empirical Measurement,Israel,Geoforum vol 22,pp347-358.
- Van Poll R.; “The perceived quality of the urban residential environment a multi-attribute evaluation”; 1997.